

BOSHLANG`ICH SINIF O`QUVCHILARINING NUTQINI O`STIRISH TEXNOLOGIYALARI

Hakimova Marjona Iskandarzoda

*O'zbekiston-Finlandiya Pedagogika Instituti
Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi
2-bosqish talabasi*

Har bir mamlakatning taraqqiyoti, istiqboli, farovonligi, ma'naviy yuksalishi, jahonning eng rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olishi – bilimli, yuqori intellektual salohiyatli, qalbiga va ongiga ezgu fazilatlarni mujassamlagan yoshlarga bog'liq hisoblanib, har jihatdan yetuk va barkamol, Vatan taqdiri uchun sidqi dildan xizmat qiladigan, fidoyi, iymonli avlodni voyaga yetkazish, o'qitishni sifatli va mazmun jihatdan yuqori pog'onalarga olib chiqish avvalo o'qituvchi va tarbiyachi murabbiylar zimmasiga sharaflig va ayni paytda mas'uliyatli vazifani yuklaydi.

O'zbekiston Respublikasi huquqiy demokratik jamiyat qurish yo'lidan borar ekan, o'z fuqarolarining, ayniqsa, yangi jamiyat barpo etishga bel bog'lagan, o'sib kelayotgan yosh avlodning barkamol bo'lib voyaga yetishiga alohida e'tibor qaratmoqda. Barkamol shaxs tarbiyasini tashkil etish barcha davrlarda ham ijtimoiy jamiyatning muhim talabi va asosiy maqsadi bo'lib kelgan. Tabiiyki hozirgi ta'lim islohotlari sharoitida ham barkamol avlod tarbiyasi haqida gapirar ekanlar: «Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori avlambor farzandlarimizning unib, o'sib, ulg'ayib, qanday inson bo'lib hayotga kirib borishga bog'liqdir.» – deb alohida ta'kidlaganlar.

Hozirgi paytda yuz berayotgan globallashuv jarayoni va jamiyatni isloh etish sharoitida yangicha fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash ta'lim tizimida ham jiddiy o'zgarishlar kiritishni talab etadi. Dunyo davlatlari orasida O'zbekiston Respublikasida birinchilardan bo'lib umumbashariy tavsifga ega mazkur muammoni hal etishga doir konseptual-nazariy asoslar yaratildi va tizimli ravishda amaliyotga tatbiq etib borilmoqda. Mazkur ezgu maqsadni hayotda o'z isbotini topishda O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Ma'lumki, mustaqil fikrlashga o'rgatuvchi, ijodiy tafakkurini rivojlantiruvchi usullarni qo'llab, bolalarga chuqur bilim berish boshlang'ich ta'limining asosiy vazifasidir. Mazkur vazifani amalga oshirish uchun yangi pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayoniga olib kirilmoqda.

Maktabgacha hamda boshlang'ich ta'lim ta'limning asosiy qismi hisoblanadi. Bular bolalarning sog'lom va rivojlangan shaxs bo'ib shakllanishini ta'minlab, o'qishga bo'lgan ishtiyoqini uyg'otib, tizimli o'qitishga hamda keyinchalik yuqori sinflar va oliy ta'lim muassasalarida o'qitishga tayyorlab boradi. Boshlang'ich ta'lim umumiy ta'limning dastlabki bosqichi davlatimizda 1-4-sinflarni qamrab oladi. Unda ta'lim berish, ularni aqliy, ma'naviy, jismoniy kamol toptirishning dastlabki bosqichi sanaladi. Boshlang'ich ta'lim Davlat ta'lim standartida belgilangan maqsad orqali amalga oshiriladi. Mamlakatimizning olib borayotgan mazkur siyosati boshlang'ich ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan pedagoglardan g'oyat katta mas'uliyat hamda o'qitishning yangi texnologiyalaridan keng foydalanishni talab etadi. Shularni hisobga olib, boshlang'ich sinflarda bolani har tomonlama yuqori sinflarga tayyorlash, bolalar nutqini rivojlantirish masalasi eng asosiylaridan hisoblanadi. Ularning so'z boyligining oshishi, ravon gapirishi va o'z fikrini to'liq ifoda etib, aytib bera olishga o'rgatish masalaning dolzarbligini ko'rsatib beradi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, pedagog xodimlarning nutq o'stirish metodikalariga doir bilimlari chuqur bo'lishi lozim, shuningdek, eng qulay usulni qo'llash orqali bolalarga ona tilini amaliy o'rgatish, nutqda til birliklaridan foydalanish, o'zaro nutqiy muloqot munosabatida ona tilida fikrni to'g'ri ifodalay olish, tengdoshlari nutqini tinglab tushunish nutqda til birliklarini ajrata bilish (tovush, so'z) nutq me'yorlarini ishiga mos holda o'rganib borish, unga amal qilish kabi faoliyatini shakllantiradi. Demak, nutq o'stirish metodikasi fani boshlang'ich ta'limda nutq o'stirish vazifasini amalga oshiradi, bolalarda ifodali, aniq, lo'nda va obrazli so'zlashishni shakllantirish orqali ona tilini amaliy o'rgatadi, bolalarga ta'lim beradi. Nutq o'stirish metodikasi fani boshlang'ich ta'limda bolalarni og'zaki nutqini o'stirish, tengdoshlari va kattalar bilan nutqiy muomala malakalarini shakllantirish orqali nutqda so'zdan to'g'ri va o'rinli foydalanish, ya'ni nutq va xulq egasi bo'lish kabi ma'naviy-axloqiy sifatlarni, so'zlash odobini egallashni shakllantiradi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning nutqini o'stirish texnologiyalari alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki yaxshi rivojlangan nutq tushunarli ta'sirchan bo'ladi, bola faoliyati davomida nutqini tuzatib boradi. Nutqni rivojlantirish nafaqat bolani atrof-olam bilan tanishtirish tomoni, balki umumiy psixologik rivojlanish ustuni hisoblanadi. Bola nutqining rivojlanishi umuman shaxsni va shu bilan birga barcha jarayonlarni shakllantirish bilan bog'liqdir. "...Tilni egallash jarayoni – bu faqat va shunchaki bilimlar, mahorat hamda ko'nikmalarni berish jarayoni emas. Bu eng avvalo tarbiyadir. Qalbni tarbiyalash, aqlni tarbiyalash, fikrlar tuzishni

shakllantirish, inson ruhiy qiyofasining eng nozik qirralariga chidam bilan ishlov berishdir” (K.D.Ushinskiy).

Bola nutqiy rivojlanishining, bir tomondan, tashqi ta`sirlar bilan belgilanishi, ikkinchi tomondan esa uning to`satdan yuz berishi, “o`z-o`zidan harakatga kelishi” bilan tavsiflanishini tushunish nutq ontogenezi haqidagi zamonaviy tasavvurlarga xos holatdir. Nutqni rivojlantirishning ana shu qonuniyatlari va mexanizmlari tushunib yetish ularni batafsil ko`rib chiqishni talab qiladi. Boshlang`ich sinflarda o`quvchilarning nutqini o`stirish uchun kerakli ko`pgina mashqlarni o`tkazish maqsadga muvofiqdir. Misol uchun quyida bir nechta nutq o`stirish uchun zarur bo`lgan texnologiyalarni keltirib o`tamiz.

“Antonim so`zlar” so`zlar o`yini. Bu o`yin uchinchi va to`rtinchi sinflarda o`tkazilishi mumkin. O`yin mashg`ulot bolalarning mantiqiy tafakkurining rivojlanishiga samarali yordam beradi. O`yin individual yoki guruh bilan ham o`tkazilsa bo`ladi. O`yin sharti quyidagicha: O`qituvchi bolaga bir so`zni aytadi, bola esa shu so`zning qarama-qarshi ma`no anglatuvchisini topadi. Masalan: katta-kichik, issiq-sovuq, qattiq-yumshoq, uzoq-yaqin va hokazolar. Odatda bolalar o`yin boshida bir oz qiynaladilar, aytilgan so`zga javoban antonim emas sinonim so`zlar bilan javob beradilar. Ammo o`yinning mohiyatini tushunib olganlaridan so`ng o`yin qoidasini ham osonlik bilan anglaydilar hamda tezlik bilan javob berishga harakat qiladilar. Masalan: chaqqon-yalqov, ishchan-dangasa, odobli-odobsiz va hokazolar.

“Avval nima bo`lgan edi” o`yini. Bu o`yin shartiga ko`ra bolalar o`qituvchi tomonidan aytilgan narsaning avval nima bo`lganini aytishlari kerak. Masalan: jo`ja-tuxum, ot-toychoq, kapalak-qurt kabilar. Bundan tashqari bittadan ko`p ma`noga ega bo`lgan so`zlardan ham foydalanish mumkin. Masalan: non-unbug`doy, uy-g`isht-loy, stol-yog`och-daraxt-urug`, ko`ylak-mato-ip-paxta-chigit tarzida o`yin davom etaveradi. Bu tarzda tashkil etilgan darsda o`quvchi hech qanday tazyiqsiz erkin fikrlay boshlaydi va o`z fikrlarini ochiq bayon etadi, boshqalarni ham hurmat qilishga o`rganadi. Boshlang`ich ta`limda ona tili bolalarda mantiqiy fikrlash, lug`at boyligini oshirish, og`zaki va yozma nutqini rivojlantirish (ya`ni to`g`ri o`qish va yozish) ga, fonetika, leksika, so`z yasalishi va grammatikaga oid bilimlarni o`rganish uchun zamin yaratishga xizmat qilishi lozim.

Ma`lumki ona tili darsida ham lug`at ishlarini o`tkazish bolalarda o`zi uchun notanish bo`lgan so`zni izohi haqida qiziqish paydo bo`ladi. Bu so`zlarning izohini topishda o`quvchining o`zi mustaqil izlanishi maqsadga muvofiqdir. Bunda yuqoridagi metod bolalarning so`z boyligini oshirish bilan bir qatorda lug`at bilan ishlashga ham o`rgatadi. Darslarda interaktiv usullar qo`llashni shunday tashkil

---

etish kerakki, bunda sinfdagi barcha bolalar faollashishi zarur, ya`ni dars o`tish jarayonida o`quv materiallarining ma`lum bir qismi bolalar tomonidan mustaqil o`rganiladi. Darsning samarali shakllari qanchalik ko`p qo`llansa, bolalarning ona tili faniga qiziqish darajasi ham shunchalik yuqori bo`ladi. Ona tili fanini yaxshi bilgan o`quvchining esa nutqi benuqson, tiniq va ravon bo`ladi.